

УДК 82.09:82-5:821.161.2-6 В.Стефаник
DOI: 10.31471/2304-7402-2022-16(63)-38-54

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК У ЦАРИНІ СВОЄЇ ЛЕКТУРИ

Лідія Ковалець

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;
вулиця Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012;
e-mail: lidijakovalets@gmail.com*

На основі передовсім епістолярію та мемуарних матеріалів розглядаються багатоманітні вияви читацької поведінки Василя Стефаника, що полягала в активному виборі, пошуковій книжковій, вдумливому спілкуванні з текстами, глибокому психологічному реагуванні на окремі з них, виробленні власної думки про прочитане, а також прилученні до читання значущих інших. Спостережено, що, з огляду на динаміку та своє зовнішнє оприявлення, Стефаникова акція читання знала кілька етапів: ранній, що стосувався часу початкового та гімназійного навчання майбутнього письменника, краківський, пов'язаний із його перебуванням на медичних студіях у Ягеллонському університеті, та останній (від 1900-х рр.) період, проведений загалом на рідній землі.

Проаналізовано багатий фактографічний матеріал, який засвідчив, що найбільший сегмент у царині Стефаникової лектури складала зарубіжна, передовсім західноєвропейська література, надто проза, але й поезія та драматургія, а також українське письменство. Широкі можливості забезпечило авторові «Камінного хреста» й опанування книжок чотирма мовами: крім української, ще й російською, польською та німецькою. У статті зроблено також спробу збагнути особливості феномену Стефаника як читача, що закономірно узгоджувались із психологічними особливостями Стефаника як людини. Саме читання забезпечило ґрунтовну, передовсім філологічну, освіченість письменника і виявилось такою ж самобутньою та продуктивною формою його творчої діяльності, як і суто літературна праця.

Ключові слова: *Стефаник, книжка, читання, епістолярій, мемуари, література.*

Якщо ви хочете зрозуміти якусь людину,
подивіться, що вона читає і як читає.

Франц Кафка

Українська літературознавча наука досі не виробила традицію пізнання письменника крізь призму його читацьких уподобань; переважно про них мовиться принагідно, тоді як це засаднича сфера індивідуальності митця, щоразу своя вельми цікава історія, по суті частина духовної та

інтелектуальної історії нації. Василь Стефаник як читач так само ще не поставав головним фігурантом окремого дискурсу, дарма що його читацькі інтенції та особливості здобулись на різну рецепцію вже з боку сучасників: від недбало сформульованого поспішного враження Б. Лепкого з краківського періоду життя (що тоді Стефаник, мовляв, був «не дуже-то великий охотник до читання» [7, с. 78]) – до більш зважених і конкретизованих висловлювань інших осіб. Попри це ні мемуаристи, ні біографи чи історики літератури, здається, жодного разу не пробували надати своїм міркуванням про царину Стефаникової лектури і Стефаника у ній повнішої та узагальненої форми. Ніби виправдовуючись, літературознавець Д. Рудик ще в 1927 р. обережно й не без резонності натякнув, що це питання – це дуже складне питання насамперед про впливи на цього автора, тоді як він, творець «Камінного хреста», «настільки оригінальний і так ґрунтовно переробляє все прийняте у своїй мистецькій лабораторії, що сказати, що він запозичив, майже не можна» [3, с. 193]. Вочевидь якраз рівень оригінальності митця визначає ступінь і специфіку запозиченості чужого; тоді – за умови особливо високого рівня оригінальності – письменництво не є (чи не є повністю) записом лектури (того, що прочитав письменник), як вважає польська дослідниця З. Мітосек, підкреслюючи, що кожен текст покликається до літературного корпусу, інтертекстуальність є рисою кожної літературної практики [див.: 1, с. 380, 383].

Залишимо наразі цей аспект проблеми на окреме обговорення, тим паче, що відстеженню доступна, сказати б, видима й зовсім недосліджена частина айсберга – становлення й розвиток читацьких інтересів, читацької поведінки новеліста: остання ж бо передбачає, крім сприйняття й засвоєння облюбованих чужих текстів, ще і їхній вибір, пошук, певну динаміку читання, його «психологію», «психологічний» (настрій) «супровід», трансляцію таких своїх симпатій значущим іншим, прямі висловлювання про прочитане тощо. Коли зважити, що «кожному істинному читачеві безкінечно великий світ книжок відкривається по-своєму, кожен у ньому шукає і знаходить ще й самого себе» [4, с. 19], то Стефаника з його справді різко вираженою індивідуальністю наведена максима Г. Гессе стосується особливим чином. Уловити цю специфічність, «лица необщее выраженье», крім того, що схарактеризувати читацькі запити, читацьку поведінку Стефаника впродовж життя і буде предметом наших спостережень, заснованих головню на свідченнях з епістолярію та мемуаристики як найдосконалішому в цьому разі джерельному матеріалі.

Перші враження Стефаника про його зустрічі з книжками сягають «маленькості» (дитячих літ); у зверненні до Ю. Морачевського з лютого 1897 р. теплиться давня згадка про своє навідування малим хлопцем до їхнього русівського дядка: «бувало, прийду до него, стану собі коло поро-

га та й очі мої липнуть до грубих книжок, що були замкнені на клямки мосіндзові [тобто латунні, з жовтої міді]. Якби так відімкнути клямку, розтворити на колінах книжку та й мочити палець у роті та й листки обертати! Там десь образків [малюнків], якби-м потім мамі став оповідати!» [10, с. 92]. Такі асоціативно пов'язані враження – ціла психологічна реальність. Перша сконцентрованість уваги хлопця на книжках і призвела до закарбування в пам'яті цих картин, тим паче, що вони були пов'язані з маминим образом як пуповиною, своїм волінням лишень мамі передати свій перший, дарма що наївний, читацький досвід. Очевидним виявився й відомий у психологічній науці т. зв. ефект Зейгарник, коли краще запам'ятовуються дії незавершені, ситуації, що не здобулись на природний дозвіл. Щоб пережити на вернулось на пам'ять, Стефаникові треба було знов про нього думати, здійснюючи ментальну подорож у часі. Одну з багатьох подібних і найбільш бажаних.

Навчання в початковій школі Русова, міській Снятина, відтак Коломийській гімназії, звісно, передбачало безпосередніші зустрічі з книжкою, навіть на елементарному рівні послугування своїми добірками підручників, до яких хтозна чи охоче потягнулась «стихийно-чула» (за В. Морачевським) Стефаникова душа. В «Автобіографії» 1929 р. письменник не дарма означає гімназійну науку як «нудну, порожню, пусту» [11, с. 271]. Однак схоластика, мабуть, уже в Коломиї почала заступатись іншими враженнями, іншими – бажаними – книжками, котрі вважались «заказаними» (тобто забороненими), але їх надбала старша гімназійна молодь і ними вона жила. За нашим спостереженням, першим провідником у світ читання виявився для майбутнього новеліста ще в нижчій гімназії його старший добрий приятель із сусідньої Тулови, так само гімназист Іван Плешкан. Важливо, що він «часто розмовляв з Стефаником на теми прочитаних книжок» [6, с. 19], і це мусило навчити майбутнього письменника виробляти свої думки, запобігати читанню поспішному і нетерплячому. По суті вже тоді почала вироблятись культура читання незвичайного реципієнта, спрямована на самостійне, осмислене читання як читання в повному сенсі слова.

Згодом вихованець І. Плешкана улаштовуватиме подібний вишкіл своїм юним друзям, і хтозна чи в ньому, вишколі, не відгукнеться метода з коломийських часів. Так, давши В. Костащуківі спочатку прочитати «Напад на млин» Еміля Золя (очевидно, Франків переклад цього «оповідання з війни 1870 року»), Стефаник відтак порадив «охарактеризувати кожну дійову особу та розповісти, що <...> хотів представити автор. Коли я відповів на всі питання, тоді запитав мене, як би я сам про цю справу написав» [6, с. 22]. Фактично мала місце вдумлива й поетапна робота над текстом, зачином до якої виявився вибір твору, що не міг не викликати сильних емоційних переживань, а підсумком – співвіднесення його із власним життєвим досвідом реципієнта.

Перший читацький формуляр самого Стефаніка базувався, мабуть, значною мірою на Шевченковій творчості, так само «заказаний» тоді в Галичині. Тож на вшануванні пам'яті Поета, що відбулося в березні 1885 р. в Коломиї на квартирі коваля Блонського (у нього винаймалось помешкання) з участю Леся Мартовича, їх гімназійного товариша Володимира Кобринського (за замкненими дверима, з вікнами, закладеними подушкою, із засвіченою лампою) виступав із читанням поезії Шевченка його цілком сформований шанувальник. «З великим захопленням я слухав ті прегарні вірші <...> Стефанік розповів нам, хто то був Шевченко, бо про Шевченка тоді ніхто ще у нас нічого не знав, а “Кобзар” був заборонений» [3, с. 323–324], – згадуватиме відтак В. Кобринський. Про інший вечір у Коломиї, вже масовіший і так само при заслонених вікнах, портреті Поета, з читанням його творів напише згодом і В. Костащук [6, с. 22–23]. До Шевченкових писань Стефанік і пізніше звертатиметься не раз, надто в час організації Шевченківських свят: зокрема, і в 1894-му у Кракові, готуючи разом із тамтешньою філією товариства «Просвіта» Шевченківський концерт, і в Коломиї в березні 1902 р., і в 1914-му у Снятині, відкриваючи «Святочну академію», – з підкресленням у виступі, що твори поета розкривають «історію і душу українського народу» [цит. за: 9, с. 250].

Власне, коломийський відтинок життя Стефаніка знайшов у мемуаристиці (споминах В. Равлюка, В. Костащука, Д. Лукіяновича), а також в «Автобіографіях» самого новеліста багате висвітлення, поняття «книжка», «читання» виявилось в цих документах ключовим. «Ми обидва потонули в книжках, часто забуваючи належно підготуватися до лекцій», – зізнається згодом В. Равлюк, спогадуючи спільне буття на одній квартирі, але не побут, а саме цю захопливу атмосферу книжності, яка й формувала молодих людей. Здебільшого немає, вони самі «складали гроші, за які передплачували книжки й часописи» [6, с. 26]. У добрій бібліотеці гуртка, як розповідав В. Равлюк, «крім всієї тогочасної української белетристики, були і наукові твори, і журнали: «Світ», що його видавав Франко та Белей, і «Громада», що виходила в Женеві під редакцією Драгоманова, і львівська «Правда». Були також твори Дарвіна, Ломоносова, Маркса, Енгельса, а також Достоєвського («Вина і кара»), Тургенева, Лермонтова, Толстого, Пушкіна та ін.» [3, с. 317]. Цей же мемуарист та й, зрештою, інші учасники коломийських зібрань на все життя запам'ятали регулярні (двічі на тиждень) таємні зустрічі гуртківців – із відчитаними та жвавим обговоренням. «Стефанік читав багато і запопадливо, завжди брав участь у дискусіях, висловлювався коротко і яскраво» [3, с. 317].

Отак поринаючи у різноманіття книжок, іще тоді активно цікавився політикою і підживлюючи свій інтерес відповідним читанням, Сте-

фаник мусив уже в Коломиї вирізнятися цим із-поміж товаришів, як і там же, в Коломиї, він мусив збагнути незвичайну силу художнього слова й саме літературі віддати свій головний читацький сентимент. Пізнана тоді українська та зарубіжна художня лектура, притім неутилітарно, не з примусу, і формувала вишуканий художній смак, яким і послуговуватиметься цей читач, зростаючи естетично. Сприяли цьому й уроки української мови та літератури з участю молодого викладача (з «радикалів») Романа Яросевича; гімназисти, як відомо, навчалися за «Хрестоматією» О. Огоновського, вони читали й аналізували тексти, і Стефаник мав відчувати себе в тому процесі вільно, як у своїй стихії.

Закономірно, що не все із прочитаного лягало на душу. Квітчиної «Марусі» з її сентименталізмом та моралізуванням майбутній майстер писати «коротко, сильно і страшно» не сприйняв, натомість освоїв роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», чим викликав захоплений подив товаришів, він перечитав чимало з прози Марка Вовчка, зрозуміло, Івана Франка, особливо ж уподобав собі Юрія Федьковича. Спомин Б. Лепкого утривалив так схожу на Стефаніка сцену уже з краківського буття, коли втомлений апатією автор «Синьої книжечки» одного разу прийшов до нього на квартиру, мовчазний: «ходить від кута в кут, туди й назад, і ще раз, і ще <...> аж нараз став і каже до мене: «Прочитай мені щось із Федьковича <...> хоч би «Любу – згубу» <...> Він не сидів ще й тепер, але звільнював ходу і деколи зупинявся й повторював за мною поодинокі слова й речення <...>. – Вже мені легше. Цес умів писати» [7, с. 79]. Схоже, йдеться про автора, якого Стефаник перечитував не раз і тому знав досконально, попри це все одно бажаючи опинятись і опинятись у певні моменти життя в полоні саме його впливу. Читання ж уголос, активно практиковане між гімназистами і в Коломиї, підсилювало враження.

Пам'ять В. Равлюка зафіксувала важливу сцену зустрічі Стефаніка як учасника ще й товариства «Гуцульська спілка» з особливим відкриттям своєї ранньої молодості – прозою Гліба Успенського. Згідно з мемуаристом, одного разу при отриманні чергового пакунка «кожний з нас хапав книжку відповідно до своїх зацікавлень, ішов набік і там переглядав. Хтось прочитав вголос заголовок: «Сочинения Глеба Успенского в двух томах. Санкт-Петербург, 1889 г.». Через голови інших ці твори захопив Стефаник, став біля дверей і почав пильно читати. Так був зайнятий, що не чув ані не бачив що довкола діється» [цит. за: 6, с. 26]. Це було читання для самого себе як читання, повторюємо, в повному сенсі слова: «Твори Успенського Стефаник забрав з собою і на протязі двох років носився з ними. Як лягав спати, книжку ховав під подушку. Крім

Стефаника, ніхто з нас Успенського не читав, бо був для нас зтяжкий» [цит. за: 6, с. 26–27]¹.

Співвідніши згодом писання Стефаника з творчістю Г. Успенського, А. Музичка в 1928 р. зацентує на очевидності збігів: «Часом і сама тема ніби підказана російським письменником і тільки перенесена в галицькі обставини й до них пристосована <...>. А взагалі Глеб Успенській малює внутрішній світ «разного растеряевского люду», а Стефаник покутського селянина. Відкиньмо всі додатки, всі описи, що їх дає російський письменник від себе, залишім тільки діалоги й монологи, і будемо мати Стефаникову техніку. Її легко було Стефаникові давати вже не тільки за цим російським письменником і за Мартовичем, але й за іншими письменниками, наприклад, за Достоевським...» [8, с. 63]. Д. Лукіянович у 1964 р., тобто з висоти часу, так само вибудує свою парадигму літературних впливів на Стефаника: «Іван Франко згальванізував у нього соціальний нерв, Гліб Успенський навчив його дивитися на село власними очима, не через окуляри хлопоманських шестидесятників. Стилю навчився Стефаник у Марка Вовчка, композиції у Федьковича, в гурті краківських митців приглянувся він, як відточувати записані рядки, щоб їх зробити лапідарними. Тільки ж великий талантик викував з усіх цих впливів одноцілу літературну індивідуальність» [3, с. 398]. То, може, й справді ці аргументи дозволяють дивитися й на Стефаникову художню практику з погляду інтертекстуальності.

Індивідуальне й колективне читання, а з ним глибше розуміння нечитальництва рідного народу як великої біди спонукало молоденького Стефаника і його друзів прилучитись до заснування та діяльності сільських читалень, а відтак у Дрогобичі, де продовжилось навчання, до співпраці з «Русько-українською радикальною партією». Познайомившись із М. Павликом іще раніше, хлопець тепер особисто зустрічається з І. Франком (його, «може, єдиного з українських великих письменників найбільше любив» [цит. за: 9, с. 22]), він глибше пізнає їхню творчість і пильно стежить за її розвитком, не кажучи, що прилучається до читання радикальної преси. Пізніше Стефаник зізнається, що та преса йому не подобалась через «політичну посуху». Вочевидь «політика» вже відступала на задній план, даючи місце художній літературі. Ф. Погребенник, вивчаючи «Sprawozdanie...» з Дрогобицької гімназії, згадав про читання учнями VIII класу на заняттях з німецької літератури творів Шиллера

---

¹Принагідно зауважимо, що, пізнаючи Г. Успенського та інших російських письменників, Стефаник самотуж якраз через читання міг вивчити ще в Коломиї російську мову. Тому згадка Семена Стефаника, що це відбувалось, зокрема, через посередництво праці О. Пипіна «Русская древняя литература» (точніша назва «История русской литературы. Древняя письменность») [див.: 3, с. 430], недостовірна, тим паче, що I-II її томи датовані аж 1898-м і 1902 рр. і тому закономірно не могли бути придбані Стефаником іще в ранній молодості.

(«Марії Стюарт», «Орлеанської Діви», «Вільгельма Телля»), а також «Фауста» Гете – і то в оригіналі; з української – Олекси Стороженка, Марка Вовчка, Григорія Квітки та інших письменників [9, с. 25]. Примітно, що Стефаник ще в гімназійні роки, як висловився І. Труш, «знайомиться з новою модерністичною літературою, в котрій засмакувався, і розганяється сам щось писати», з погляду цього мемуариста, як і його попередників, «Стефаник справді читав тоді багато» [3, с. 37]. І це багатство, розширюване та поглиблюване пізніш, і заклало основи ґрунтовної, передовсім філологічної, освіченості письменника.

Краківський період життя (з 1892-го по 1900 рр.) був часом не тільки яскравого літературно-творчого самоутвердження молодого автора, але й надзвичайно активного розвитку його читацького потенціалу, і то в різних напрямках. Студії над медициною, дарма що без великої охоти, закономірно передбачали опрацювання фахової літератури. Як з'ясував Р. Горак, окрім загальних предметів, на початку вивчалися й основи мінералогії, ботаніка, неорганічна хімія, відтак фізіологія, гістологія, анатомія, загальна патологія, фармакологія, затруєння зовнішнього середовища; наприкінці навчання додалися гінекологія та офтальмологія [5, с. 79]. У червні 1898 р. в листі до В. Морачевського Стефаник просить надіслати анатомію патологічну, підручник хірургії і фармакології [10, с. 143]. Про те, що інтерес до замовленого був незначним, свідчить приписка: «підручники нехай не будуть занадто обширні». Водночас більше й нетерплячіше бажається іншого, того, що, певно, було зрозумілим В. Морачевському із пів слова: «Пришліть мені ще що читати, але зараз» [10, с. 143]. І це тоді, як адресант обертався в царині, де жити літературою, мистецтвом було природним, як дихати. Студії Г. Вервеса («Владислав Оркан і українська література», 1962), Ф. Погребенника («Василь Стефаник у слов'янських літературах», 1976), попри ідеологічне нашарування, доволі повно характеризують цю благодатну краківську атмосферу й постать молодого українського автора на її тлі. Наразі спробуймо окреслити тільки читацьку поведінку хлопця, її провідні вектори, що стосувалися, з одного боку, задоволення власних читацьких потреб як подеколи й базових, а з іншого, спрямовувались уже й на значущих інших, передавання їм свого читацького досвіду. Відзначимо, що й один, і другий такий Стефаник були однаково наполегливі та щирі, по суті вже тоді зорієнтовані як на пізнання й поширення рідного письменства в чужому середовищі, так і на пильне освоєння європейських книжково-художніх цінностей; знання німецької та польської тільки полегшували цей процес.

Власне, збагнувши психологічну-собі-відповідність поляка Вацлава Морачевського та його дружини, родом зі Сторожинця на Буковині, Софії Морачевської (з Окуневських), їх освіченість та європеїзм, молодий письменник потягнувся до них, В. Морачевський узагалі став його

«дорогою у світ». 26 лютого 1896 р. хлопець просить цього свого приятеля надіслати йому трохи книжок («але таких, що Ви їх читали, аби йти дорогою тих думок, якими Ви вже ходили» [10, с. 56]). І адресат уже 8 березня відправляє з Цюриха до Кракова двотомник німецькомовних віршів Готфріда Келлера [9, с. 48]. Схоже, Стефаник «проковтнув» це видання, бо вже 15 березня «дуже файно дякує за Келлера». Згідно з новим читачем швейцарського класика-гуманіста, його поки що «художницькою», емоційною характеристикою, це «поет гарний, весняний <...>. Любить людей. Скаржитися на людей часом. Але скарга така легонька, як павутина, і в ній таки більше любови» [10, с. 3]. Пізналася суть, а це було головним.

Про те, що Стефаник усвідомлював потребу надання системи, організованості своєму читацькому розвитку, свідчить нове звертання до польського друга: «Хотів-єм просити, аби-сьте мені подали книги і програму науки ... за порядком від азбуки книжки, а я буду вчитися і навчуся» [10, с. 81]. Вочевидь лист із програмою, сформульованою таким авторитетним читачем, як В. Морачевський, не зберігся, інакше про нього мали би згадувати дослідники українського новеліста. Однак реакція В. Стефаніка виявилась несподіваною і болючою; «спис книг» спричинив «відчуття якоїсь безсильности», мислення ж споводувало відчутти себе «у кишені якогось панка»: «Отак сховали мене в карман і книги Ваші. Рішив-єм ... не датися. Отож попробую» [10, с. 81–82]. Гадаємо, цей «спис» мусив тривко зтямитися Стефанікові, він мав орієнтувати активного читача на європейську книжкову формацію, не кажучи, що й на рідну для В. Морачевського польську літературу.

Зрештою, це був процес взаємного розвитку читацьких інтересів. Так, у квітні 1896 р. В. Морачевський просить Стефаніка купити йому збірку поезій Ланге, що вийшла у Кракові [див.: 9, с. 50], незабаром акцентує увагу цього товариша на повному виданні творів Юліуша Словацького. Привід патріотичний: «хоче щось прекрасного мати під рукою, щоб свою знімечену й зфранцужену мову часом гострити на паску Словацького» [цит. за: 9, с. 57]. Але це міг бути й натяк на важливості пізнання автора, кровно пов'язаного з Україною. Стефаник, гадаємо, придбав видання, про яке йшлося, однак спершу вирішив досягнути його сам; інакше чого б тоді за своєрідну фігуру умовчання правила така обіцянка: «Словацького твори пішлю Вам, але аж першого грудня» [10, с. 80].

Про книжки «і наукові, і белетристичні» просилося через Морачевських навіть Атаназія Окуневського у Сторожинці; довідавшись, що в Будапешті вийшов нашумілий і в Польщі роман французького модерніста П'єра Люїса «Афродіта», Стефаник пропонує В. Морачевському «купити ось [книжку] та й йому дати прочитати» [10, с. 126]. Крім того, він не бачить іншого шляху бодай якось потішити свого знайомого з с. Пістинь на Гуцульщині, який потрапив до в'язниці через незумисне

вбивство своєї жінки, як його сина «малого взяти до школи»; В. Морачевському ж, котрий вочевидь і собі хотів розрадити нещасного, пропонує «найліпше йому [тому нещасному хлопчині] купити книжок руських («Веселка», «Лис Микита» Франка і т. і.)» [10, с. 125]. Як згадує Ю. Стефаник у «Роздумах про батька», за порадою саме В. Морачевського Стефаник читав і К. Гамсуна, А. Гарборга, «з особливою любов'ю він вивчає творчість Ф. Ніцше. Твори цього геніального стиліста перекладає з великим завзяттям, щоб поправити свій стиль і знайти свою мову» [12, с. 53].

Власне, завдяки В. Морачевському Стефаник особисто відкрив для себе В. Оркана, Я. Каспровича, С. Виспянського, К. Тетмаєра, С. Пшибишевського та інших представників тогочасної літератури, що належала до краківської групи «Молода Польща». Знання А. Міцкевича, Ю. Словацького (захоплення надто його поемою «Швейцарія»), Ц. Норвіда, М. Конопніцької («хлопські пісні» цієї авторки в 1897-му читав Стефаник русівським селянам, і вони дивувались, що «пані» написала таку правду і про їхнє життя [див.: 9, с. 65]) не суперечило новому захопленню українця, бо, за власним зізнанням, вони, ті його літературні сучасники, «навчили його шанувати мистецтво». Цей пошанівок законмірно виник на ґрунті читання і їхніх творів, а ще видань «Życie», «Chimera», «Tydzień», де публікувалися й писання самого Стефаніка та інших авторів із непольського терену, – тих, кому, за В. Морачевським, «місце на Парнасі назавжди забезпечене» [цит. за: 9, с. 146]. За спогадами Б. Лепкого, Стефаник та його друзі часто зустрічались, зокрема, в читальні краківської «Просвіти», автор «Синьої книжечки», «начитаний у творах усяких Лассалів, Енгельсів і Марксів (“Ходяча енциклопедія”)), сам «був мовчазним і стриманим, нечасто встрявав у розмову, але як відізвався, то все до речі, – все щось цікавого й мудрого сказав, і то не лише з обсягу соціології, але і про літературу, мистецтво, загалом про культуру» [7, с. 78]. Власне, відтоді, з тієї низки вражень, – контроверсійна теза мемуариста про Стефаніка як «не дуже-то великого охотника до читання», дарма що спогади самого ж Б. Лепкого свідчили якраз про протилежне.

Примітно, що, живучи у Кракові надзвичайно інтенсивним життям, В. Стефаник у листах до інших осіб принагідно ділиться своїми читацькими інтересами, в такий спосіб так само сприяючи фактично інтелектуалізації західноукраїнського суспільства. У листуванні передовсім із О. Гаморак та Л. Бачинським фігурують імена С. Кіркегарда (цей данський філософ-екзистенціаліст і релігійний мислитель справив сильний вплив на усю скандинавську літературу ХІХ ст., позаяк його філософія вимагала передовсім особистого самовдосконалення), німецького письменника та психіатра О. Паніци з його історичною трагедією «Любовний Собор», польськомовне видання дантевської «Божественної коме-

дії» («Данте повинен бути у кожного інтелігента» [10, с. 172], – підкреслив Стефаник у листі до О. Гаморак); згадується також збірка віршів польського автора К. Тетмаєра «Меланхолія», книжки німецького драматурга, поета й романіста Г. Гауптмана, том «Очерков и рассказов» М. Горького, один із романів П. Бурже, французького письменника, надзвичайно популярного у Франції в кінці XIX ст. («Буржет сам є великий психолог і звертає увагу на такі дрібниці в чоловіці, що буває аж нудно стає від його аналізу» [цит. за: 9, с. 58]). Зрештою, в епістолярії присутні згадки, а то й цитування: П. Верлена (вірш «Тихі ридання»), Г. Келлера (поема «Бурлак»), М. Метерлінка (драми «Гість» та «Intérieur»), М. Некрасова (вірш «Застенчивость»), М. Конопницької (вірш «І чого ж ви впали, роси...»), А. Стріндберга («Inferno»), Г. Гауптмана («Потоплиний дзвін»), М. Гоголя («Мертві душі»), німецького поета XVII ст., автора епіграм Ф. фон Логау, німецьких письменників Л. Якобовського і Л. Томи (проза останнього Стефаником навіть перекладається українською), а ще Р. Авенаріуса, Д. Байрона, Г. Спенсера, Г. Ібсена, Льва Толстого, М. Лермонтова, А. Чехова, І. Франка, Ю. Федьковича, Л. Мартовича та Марка Черемшини, О. Кобилянської. Авторці «Царівни» Стефаник зізнається: «Як читаю Ваші твори, то Ви дивитесь на мене смутно і лагідно, як та Матір Божа» [цит. за: 9, с. 92]. Він із розумінням мовить про І. Франка як автора теж нашумілої статті про А. Міцкевича «Поет зради», але не погоджується з його оцінкою Мопассана, покликаючись при цьому на виступ Золя, якого «Франко має за альфу і омегу літературної творчості» [цит. за: 9, с. 80]. У мемуарному портреті Стефаніка цікавими є штрихи, виписані Катрею Гриневичевою: саме в Кракові письменник прилучив цю виховану в польськомовному середовищі майбутню талановиту авторку до української літератури, зокрема до творчості І. Франка (спомин «В заранні»).

Вочевидь чимдалі, тим чимраз більше позначаються на Стефаніковому бутті фінансова скрута й загалом «чорна туга». 4 березня 1899 р. письменник листовно просить О. Маковея як редактора «Літературно-наукового вісника» присилати йому цей журнал («Грошей не даю, бо не маю, але як конче буде треба дати, то дам. Може, би за мої роботи можна діставати?» [10, с. 175]). У листі до О. Кобилянської спроба пожартувати («Пишіть борше, аби-м читали») переходить у глибшу площину (адресант заявляє, що не відносить себе до «публіки читаючої, що лише хоче знати “друковане”» [10, с. 179]) і в такий спосіб дає зрозуміти, наскільки важливими є для нього і письмові контакти з однодумцями. Звідти, з полону відчаю та розчарувань, як і бажань знайти внутрішнє опертя, – і раніше прохання до О. Кобилянської прислати йому «на малий час біографію Нічого [Ніцше] або яку порядну книжку» [10, с. 154].

Виходить, у Кракові читання було для Стефаніка такою ж формою його творчої активності, як і літературна праця. І коли І. Франко у статті

«З остатніх десятиліть ХІХ в.» констатував появу групи молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури [див.: 13, с. 525], він уповні мав на увазі й автора «Камінного хреста». Без цього виховання, без засвоєння широкого масиву рідної та світової художньої лектури новелістика майстра мала б зовсім іншу природу і вона хтозна чи увійшла б до канону світового письменства.

Життя Стефаніка до 1900 р., тобто до від'їзду його з Кракова, було позначене, зокрема, активними літературно-мистецькими контактами, таким же листуванням, воно, життєпроживання письменника у Кракові, затіялося близьким, знайомим і закономірно відобразилося в мемуарах. Іншими словами, відомості про те, що, з якою інтенсивністю, з якими настроями читав о тій порі цей автор (хоч, звісно, не повною мірою), збереглися. Тоді як подальша історія Стефаніка як читача (а це 36 літ) – з огляду на інше оточення, інше життя – виявилася драматичнішою, уже не такою задокументованою, як раніше, багато що назавжди, мабуть, залишилось за ширмою часу. А так важливо було б знати, до яких художньо-психологічних площин прихилилась ця чимраз більше втомлена смутками душа, наскільки прагнула вона спілкування з тією чи тією книжкою і як ці прагнення реалізовувались.

У лютому 1900 р. письменник, звідуючи «хоробливий» стан пригнічення, листує з Кракова до своєї майбутньої дружини, вчительки у Стецевій О. Гаморак: «Сижу, читаю і все нагадую за нашу земельку». Те, що читалось, не мало влади, а може, навпаки, будило ностальгію. Разом з тим модель їхнього з Ольгою майбуття вже бачилась на рівні читачькому: «Книжок за який день призбираю та й Вам пішлю. Хотів би-м, аби-сьте дуже багато читали, аби-сьте все разом зі мною ступали...» [10, с. 199]. І чи не власна висока компетенція самої О. Гаморак як читачки сприяла її доброму розумінню Стефаніка, його внутрішньої організації, що виявлялося в активній підтримці з її боку й читачьких інтересів свого товариша; так, у вересні 1900-го він листує дівчині, що вона вчинила «велике добро», приславши йому твори Якобсена [цит. за: 9, с. 148]. І таких обопільних зізнань цих людей в епістолярії багато.

Свого ж особистого читача – в широкому сенсі слова – Стефанік так само вишколював, як тільки міг, у зізнаннях тій-таки адресатці – думки про складнощі стосунків із читачем, не кажучи про привідчинення дверей до власної робітні і складного світу власного «Я»: «При довгих оповіданнях треба багато з'уживати сили на то, аби читача тягнути дальше. Отак вислуговуватися я дуже не люблю, і буду старатися «льокайство» зредукувати до minimum» [10, с. 206]. Та й проблема читача, суголосна з проблемою нечитальництва і вже спроектована на конкретний інтелігентський його статус, із роками хвилювала Стефаніка щораз більше. Чи не звідси – датоване 1926 р. сумне зізнання, що не любить письменницької кар'єри, та скарга, що має дуже мало читачів: «Нікому з пуб-

ліки не хочеться класти пальців на червоне серце, коли воно розривається...» [11, с. 472]. Власне, Стефаник до цих пір виробив у своїй свідомості чіткий поділ української суспільності на дві нерівновеликі частини: саме під таким враженням він звертається в біографічному нарисі «Людмила» до всіх, хто мав би прилучитись до допомоги сестрі померлого Леся Мартовича в її бідунні: «Ех, ви, видавці та приятелі! читачі й не читачі! читаюча й не читаюча українська громадо» [11, с. 284-286]. У свідченнях М. Рудницькому (з 1931-го) при обговоренні майбутнього видання своїх творів знов болюче визнання від автора, який так само ледве зводив кінці з кінцями: «... Читачів я не маю, а читачі грошей не мають. Не хочу, щоби моє люксове видання стояло нечитане роками, кілька грошей я в нього видував на пусто дурно» [10, с. 250].

Чи не фінансовою скрутою та іншими житейськими гризотами, крайніми розчаруваннями у своєму ремеслі (бо «література, – як іноді здавалося, – то є афішовання, то є комедіянство. Вся, вся» [10, с. 167]) пояснюється Стефанікове бажання навіть змінити «фах» – однак, виявляється, на такий, що знову мав би бути пов'язаний із книжками: у зверненні до В. Гнатюка від 29 січня 1905 р. зафіксовано прохання прийняти його на посаду бібліотекаря НТШ [див.: 9, с. 215]¹. І чи не з неї, скрути, цієї неодмінної супутниці багатьох українських літераторів, – здається, повна відсутність тепер Стефанікових згадок про купівлю книжок. Звичка читати вимушено спрямовується більше, мабуть, на періодику, у листах же – по-степаніківськи скупі, але місткі оцінки прочитаного. Так, іронічно відреагувалось на публікації в «Буковині» низки творів Н. Кобринської з їх містичністю («коби трохи більше [у них, цих творах] сенсу, а менше польських слів і народовських «обставин», «взглядів», «засад» і т. д.» [10, с. 194]). Під час гостювання в Тернополі, за свідченням очевидиці, Стефаник «як встане, йде до «Бесіди» [тобто до культурно-освітнього товариства] читати газети» [цит. за: 9, с. 164]. Звідси, з періодики, переважно з «Літературно-наукового вісника», «Діла», «Буковини», «Назустріч», інших видань, – читацькі враження, довірені поодиноким листам: до М. Коцюбинського («Ваші писання читаю радо, і вони мені найбільше подобаються зі всіх теперішніх наших» [цит. за: 9, с. 171]), М. Яцківа («Читаю Ваше “У наймах”. Річ дуже гарна, найліпша зі всего, що наймолодші понаписували» [10, с. 243]), К. Гриневичевої («Перечитав “Весілля Карапульки” і тішуся, що можу Вас поздоровити з дуже гарним твором» [цит. за: 9, 254]), М. Рудницького із вдячністю за

---

¹ В. Костащук у своїй праці «Володар дум селянських» переказує і такий епізод з останніх літ Стефаніка – як він, «бідний, занедбаний, старий і хворий», але не покидаючи господарювання, брав до рук прутик і випускав свиней пастися: «Сам сідає на стільчик і читає газету» [6, с. 173]. Вочевидь і ця робота, супроводжувана читанням, була записана в книгу його бугтя.

його публікацію в газеті «Діло» («Ви перший з молодих поетів осмілилися зблизитися до гігантської праці мого приятеля Івана Франка» [10, с. 250]).

Зарубіжне письменство так само, мабуть, пізнавалось тепер більше з галицької періодики, за дорученням «Літературно-наукового-вісника» Стефаник навіть здійснив в 1902 р. переклад пізнаного ще в краківські часи А. Гарборга. Про те, що письменник іще якийсь час після Кракова міг отримувати літературу від своїх закордонних колег, свідчить лист В. Хойновської з Женеви від 25 квітня 1901 р. – з повідомленням, що тих книжок, які він просив купити, в продажу нема, в каталозі книгарні зазначено заголовки трьох повістей Конрада; але вочевидь це інші твори – не ті, яких бажалось [див.: 9, с. 166]. І вже безперечно приймалися книжки від В. Морачевського, О. Кобилянської та ще, може, інших осіб. Так, відомо, що 28 жовтня 1926 р. В. Бобинський надіслав Стефаникові з дарчим написом свій переклад поеми О. Блока «Дванадцять. Поема революції», виданої у Львові в 1923 р., вона зберігається в Музеї Стефаника в Русові [див.: 9, с. 286]. Як свідчить і В. Костащук, «часто початкуючі письменники присилали йому свої книжки й просили сказати свою думку про них» [6, с. 157]. Це була закономірна акція зв'язку поколінь, шкода, що так кепсько задокументована.

Без сумніву, до читання прилучались завдяки татові і Стефаникові сини. Найстарший, Семен Стефаник, пізніше згадував, як у 1916 р. той подарував йому на день народження твори Лермонтова і як «зі Львова привозив щоразу велику кількість книг <...>, книги ці читав не тільки він, цими книжками він наділяв усіх, хто виявляв бажання прочитати їх» [3, с. 430]. У колі лектури Стефаникових хлопців була серед інших і О. Кобилянська; 25 листопада 1927 р. в день ювілею письменниці цей її приятель зізнався в листі до неї: «По смерті своєї мами вони, мої хлопці, виховувалися в Твоєму ідеалізмі» [10, с. 250]. За свідченням того ж С. Стефаника, в музеї батька є, зокрема, твори Лескова, а також «Мертві душі» Гоголя німецькою мовою [с. 431], актуалізувавши таким чином варту окремої уваги дослідників питання про особисту бібліотеку письменника.

Значною мірою ідеологізовані (з акцентом на прихильності тата більше до російської літератури), спогади С. Стефаника донесли чимало й сумнівних відомостей, зосібна про захопливе читання ним після 1925 р. творів Шолохова, Леонова, Лавреньова, Ільфа і Петрова, Єсеніна, Еренбурга, Олексія Толстого [3, с. 430], як і про те, що «твори Тичини, Рильського, Бажана, Панча, Сосюри та інших радянських письменників були в їхній [Стефаників] хаті. Книжки, радянські журнали і газети не заховувалися до шафи, – вони йшли в народ» [3, с. 313]. Так само з огляду на чимало факторів, об'єктивних та суб'єктивних, не зовсім правдоподібним

видається схоже патетичне твердження і В. Костащука про те, що тоді ж, у 1920-х, Стефаник «особливо пильно слідкував за розвитком літературного процесу на Радянській Україні. Читав твори Павла Тичини, Володимира Сосюри, Максима Рильського» [6, с. 157]. Переконливішою виглядає згадка цього мемуариста й біографа про теплий відгук письменника на книжку оповідань Г. Косинки «В житах»: у відповідь «Косинка, окрилений признанням Стефаника, в березні 1927 р. пише до нього:

– Радісно мені було читати Вашого листа, такий він сердечний та батьківський лист той. Ви, як то годиться батькам, перехвалили свого сина – Косинку з Дівич-Гори» [3, с. 359]. З іншого боку, всі ці щойно наведені дані потребують уточнення, перевірки, виходу, мабуть, і на архівні сховища. Думається, останні значною мірою збагатили б джерельну базу обговорюваної теми.

Щодо Стефаникових сучасників, то вони закономірно цікавилися й суто читацьким досвідом класика. Маємо на увазі передовсім залучення автора «Новини» до відповідей на анкету львівського журналу «Світ» у 1929 р. – про три книжки, які він, цей автор, узяв би з собою в тюрму, коли б йому довелося сидіти там «необмежений час». «Я не маю жодної охоти на необмежений час іти до криміналу. Я вже посидів досить і тоді читав: «Фауста», «Козацькі думи» і Гамсуна «Вікторію», – відповів Стефаник. І далі промовиста порада іншим у цьому випадку «читати “Зов крові” Джека Лондона» [3, с. 315].

Якщо роман К. Гамсуна зі своїм драматичним сюжетом відтворював глибоку, мученицьку любов молодих людей і цілком пасував молодості свого читача, то названий наприкінці перший роман американського письменника своєю філософією «вписувався» і у в'язничний простір, і в русівський контекст із постаттю втомленого життям письменника в центрі. У творі йдеться про виживання в екстремальних умовах найсильніших духом, про долю й генетичний зв'язок людини з усіма попередніми поколіннями. Стефаник не міг не облюбувати собі цього твору взагалі одного з найпопулярніших тоді в Україні зарубіжних авторів; у 1925 р. цей роман (він більше відомий як «Голос крові», «Поклик предків») під назвою «Лісовий зов» видрукувала в «Літературно-науковому віснику» у своєму перекладі письменниця, перекладачка Софія Куликівна (Соня Кулик), і вочевидь саме це видання пізнавав Стефаник як читач Д. Лондона. Утім, пізнавалось, без сумніву, набагато більше, у всьому, як сказано, шукалось, а може, і знаходилося себе. У такий спосіб автор «Камінного хреста» як читач так само виявлявся співучасником літературного процесу.

Зрозуміло, що об'єктом Стефаникового читання іноді виявлялися його ж власні тексти, дарма що цей автор не любив оприлюднювати їх у голос, «на публіку». М. Возняк переказав, може, й рідкісний епізод, що

мав місце влітку 1922 р., коли письменник у хаті Володимира Гнатюка читав привезене для одного львівського журналу оповідання «Сини». Один із чотирьох слухачів згодом так напише про це «чудове, сатанинсько сильне і болісне читання»: «Стефанік валив кулаком у стіл, дер волосся на голові, гукав, тяжко переживаючи те, що читав. <...> Скінчив видимо перемучений. Ми були ще довго під сильним враженням його читання» [3, с. 225].

М. Возняк чомусь спостеріг у цій сцені вияв «неабиякого акторського таланту у Стефаніка», тоді як прочитане-пережите в далекого від позерства митця виявилось зовсім не грою, а було повторним пережиттям створеного і тому значно сильнішим, ніж перший раз. Це було і формою універсальної комунікації, якою завжди є література, реальною творчою взаємодією письменника і його читачів / слухачів, зрештою, суто авторським феноменальним читанням як компонентом багатоманітних стосунків Стефаніка з книжкою.

Наші уявлення про незчислений час, проведений Стефаніком у товаристві своєї лектури, про індивідуальні читацькі запити й уподобання письменника, суто власні шляхи їх реалізації закономірно не можуть претендувати на повноту. І не тільки тому, що багато що з прочитаного кожним із нас зазвичай залишається невідомим для інших, як переважно утраченим залишається «вібрування» митців навіть такого масштабу, як автор «Новини», «Камінного хреста», «Марії», на той чи інший чужий текст. Бо ж обійдено питання про «ідейну», «політичну» лектуру цього «селянського Бетховена», зокрема й ту, що супроводила його в громадській діяльності. Цілком невідомо, що читав (та і як жив) Стефанік у Відні впродовж більш як річного (1916–1917 рр.) періоду перебування там. Та й таки небагато знаємо про Стефанікову лектуру (конкретні тексти, їх сприйняття) прикінцевих десятиліть. Майже незачеплено й тему впливу прочитаного на власну творчість новеліста. Одне слово, була змога ще раз пересвідчитись, що «вивчати читання дуже важко. Прямого спостереженню доступний хіба що фізичний, а не психічний акт читання; передбачається, що перший завжди відображає інший, але насправді часто буває не так» [2, с. 139]. А в стосунку до Стефаніка намагались пізнати цю «двоєдиність» читання дуже важлив.

Головне ж, мабуть, таки пізналось – багатоманітні вияви читацької поведінки Стефаніка, що полягала в активному виборі, пошукові книжок, вдумливого спілкуванні з текстами, глибокому психологічному реагуванні на окремі з них, виробленні власної думки про прочитане, а також прилученні до читання значущих інших. На основі аналізу багатого фактографічного матеріалу була змога пересвідчитись, що найбільший сегмент у царині Стефанікової лектури складала зарубіжна, передовсім

західноєвропейська література, надто проза, але й поезія та драматургія, а також українське письменство. Широкі можливості забезпечило авторові «Камінного хреста» й опанування своєї книжкової формації чотирма мовами: крім української, ще й російською, польською та німецькою. Особливості феномену Стефаника як читача закономірно узгоджувались із психофізичними особливостями Стефаника як людини. Саме читання найбільше забезпечило ґрунтовну, передовсім філологічну, освіченість письменника і виявилось такою ж самотутньою та продуктивною формою його творчої діяльності, як і суто літературна праця.

Література

1. Mitosek Z. Teorie badań literackich. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. 482 s.
2. Баркер Р., Эскарпи Р. Жажда чтения. Москва: Книга, 1979. 206 с.
3. Василь Стефаник у критиці та спогадах: статті, висловлювання, мемуари / упоряд., вст. стаття та прим. Ф. Погребенника. Київ : Дніпро, 1970.
4. Гессе Г. Магия книги : сборник эссе, очерков, фельетонов, рассказов и писем о книгах, чтении, писательском труде, библиофильстве, книгоиздании и книготорговле. Москва: Книга, 1990. 238 с.
5. Горак Р. Кров на чорній ріллі: есе-біографія Василя Стефаника. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 618 с.
6. Косташук В. Володар дум селянських. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1959. 182 с.
7. Лепкий Б. Три портрети: Іван Франко, Василь Стефаник, Владислав Оркан : Спогади. Львів : Оксарт, 1998. 138 с.
8. Музичка А. Марко Черемшина (Іван Семанюк). Київ: ДВУ України, 1928. 280 с.
9. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. Київ: Дніпро, 1980. 349 с.
10. Стефаник В. Повне зібрання творів: в 3 т. Т. 3 : Листи. Київ: Видавництво АН УРСР, 1954. 327 с.
11. Стефаник В. Твори / упоряд., підготовка текстів та прим. В. М. Лесина, Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1964. 550 с.
12. Стефаник Ю. Роздуми про батька: Статті про Василя Стефаника. Листи в Україну / упоряд., вст. ст., комент. Ф. Погребенника. Київ: Криниця, 1999. 223 с.
13. Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ в. // Франко І. Збір. творів: у 50 т. Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910). Київ: Наук. думка, 1984. С. 471–530.

VASYL STEFANYK IN THE FIELD OF HIS READING

Lidiia Kovalets*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;**2 Kotsyubynsky Street, Chernivtsi, 58012;**e-mail: lidijakovalets@gmail.com*

On the basis of primarily epistolary and memoirs, various manifestations of Vasyl Stefanyk's reading behaviour are considered. It consisted of active searching for books, thoughtful conversation with texts, deep psychological reactions to some of them, forming his own opinion about them, involving of famous people in reading. It was observed that, given the dynamics and its external manifestations, Stefanyk's reading action had several stages: the early one, which concerned primary and gymnasium education, the Krakow one, connected with his medical studies at the Jagiellonian University, and the last one (from the 1900s), a period spent mainly on native land.

A rich factual material was analysed. It testified that the main segment in the field of Stefanyk's reading was foreign, primarily Western European literature, especially prose, but also poetry and drama, as well as Ukrainian literature. The author of the «Stone Cross» also had ample opportunities thanks to mastering books in four languages: besides Ukrainian also Russian, Polish and German. The article also attempts to understand the features of the phenomenon of Stefanyk as a reader, which naturally agreed with the psychophysical features of Stefanyk as a man. Reading itself provided writer's thorough, first of all philological education and turned out to be the same original and productive form of his creative activity as a purely literary work.

Key words: *Stefanyk, book, reading, epistolary, memoirs, literature.*